

Pontische Meeuw

De geringde 1kj Pontische Meeuw *L. cachinnans* uit Kaniv, Oekraïne, die op 28 november 2004 langs de Erasmusgracht zat, werd mogelijk half mei teruggezien op de Kinseldam bij Durgerdam. Door de grote afstand was het aflezen van een metalen ring helaas onmogelijk, maar de vogel op de Kinseldam had de ring eveneens op de rechter tarsus en toonde een zeer sterke gelijkenis. Verder bleef het aantal Pontische Meeuwen langs de Erasmusgracht beperkt tot een opvallende 3kj vogel eind juni/begin juli (foto 13) en een 1kj vogel op 24 september (foto 14).

Nawoord

De zeer goede waarnemingsomstandigheden langs de Erasmusgracht in 2005 boden de gelegenheid meer te weten te komen over het voorkomen van de verschillende soorten grote meeuwen in Amsterdam en hun rui. Zo zijn gegevens die op deze plaats werden verzameld verwerkt in een artikel over de rui bij 3kj Kleine Mantelmeeuwen (Muusse et al., 2005). De omstandigheden in 2005 zullen zeer waarschijnlijk helaas eenmalig zijn. De eerste paal voor de nieuwe woonwijk Laan van Spartaan zal namelijk volgens de planning in het voorjaar van 2006 geslagen worden.

Alle foto's in dit artikel zijn door mij genomen. Helaas staan ze hier in zwartwit, maar een versie van het artikel mét kleurenfoto's staat als pdf op mijn website; surf naar www.xs4all.nl/~daarrud/. Hier zijn verder nog veel meer foto's van grote meeuwen te vinden.

Dankwoord

Ik wil met name Ronald van Dijk, Paul Marcus en Willem van der Waal bedanken voor het doorgeven van waarnemingen, zoals de 3kj Pontische Meeuw en meerdere geringde Kleine Mantelmeeuwen. Rob van Bemmelen, Ellen de Bruin, Ronald van Dijk, Paul Marcus, Mars Muusse en Bernard Oosterbaan worden verder bedankt voor hun opmerkingen over de tekst.

Literatuur

Altenburg, R.G.M. en M.J.M. Muusse. 2004. Herkenning en voorkomen van eerste kalenderjaar grote meeuwen in Amsterdam. *De Gierwaluw* 42(2): 1-31.
Gibbins, C.N. 2004. Is it possible to identify Baltic and Heuglin's Gulls? *Birding Scotland* 7(4): 154-186.
Gruber, D. 1999. Identification of juvenile and immature Baltic Gulls. *Dutch Birding* 21(3): 129-147.
Jonsson, L. 1998. Baltic Lesser Black-backed Gulls *Larus fuscus fuscus* - Moults, ageing and identification. *Birding World* 11(8): 295-317.
Muusse, T.O.V., M.J.M. Muusse, B.-J. Luijendijk en R.G.M. Altenburg. 2005. Identification update: moult variability in 3rd calendar-year Lesser Black-backed Gulls. *Birding World* 18(8): 338-348.
Rauste, V. 1999. Kennzeichen und Mauser von "Baltischen Heringsmöwen" *Larus [fuscus] fuscus* und "Tundramöwen" *Larus [fuscus] heuglini*. Teil II. *Limicola* 13(4): 153-188.

	1kj	2kj	3kj	4kj	adult
Zilvermeeuw					
Nederland	3	1	1		
Duitsland		1			
Denemarken	1				1
Kleine Mantelmeeuw					
Nederland	4	4	13	5	12
België			3	1	
Zweden		1			
Noonwegen		3			
Finland		1			
Geelpootmeeuw					
Spanje				1	
Italië	1				

Tabel 1. Overzicht van de herkomst van geringde vogels langs de Erasmusgracht in 2005.

Artis vogelparadijs

Maarten Frankenhuis

Artis is niet alleen dierentuin, maar ook een 'natuurreservaatje' in het centrum van de stad.

"Artis is toch maar het mooiste wat er op natuurhistorisch gebied in Nederland is te vinden" schreef dan ook de grote natuurpopularisator Eli Heimans. Mede door hem en door Thijsse werd het een nationaal centrum voor natuurstudie en natuurhistorisch gerichte activiteiten.

Zo werd op 26 januari 1901 op initiatief van de heren Heukels en Heinsius een eerste bijeenkomst gehouden in Artis om te onderzoeken of er

belangstelling bestond voor het oprichten van een natuurhistorische vereniging. In tal van steden vond het Amsterdamse initiatief navolging en reeds op 27 december 1901 werd in de Koningszaal van Artis het overkoepelend orgaan, de Nederlandsche Natuurhistorische Vereniging (NNV) opgericht. Het belangrijkste initiatief op natuurhistorisch gebied was natuurlijk de oprichting van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten op 22 april 1905, eveneens in de Koningszaal. Een bronzen plaquette werd ter gelegenheid van dit feit in de zaal bevestigd, evenals bijna 100 jaar later de bronzen plaquette ter herinnering aan het honderdjarig bestaan van de - inmiddels koninklijke - KNNV op 26 januari 2001.

Hoewel de Witwanggibbons op hun eiland in de Artisvijvers met hun capriolen natuurlijk alle aandacht trekken is het toch goed om eens even verder omhoog te kijken: boven de tuin vliegen namelijk nu en dan Buizerds en een enkele keer werd zelfs een doortrekkende Wespandief gesignaleerd. Verder is er kans op andere roofvogels als de Sperwer, de Torenvalk en zelfs een Boomvalk behoort tot de mogelijkheden. Als laatste roofvogel moet het Smelleken worden genoemd, welke in de winter van 1901 en 1902 in Artis werd waargenomen en - ter illustratie van de werkwijze van de toenmalige

Kleine Bonte Specht, broedend op het Artisterrein in een nestkastje nabij het atelier van preparateur en fotograaf Paul Louis Steenhuizen, mei 1900

'vogelliefhebbers' – op 17 april 1902 schoot de preparateur Paul L. Steenhuizen een vrouwelijk exemplaar van de soort in Artis. Op 1 september 1997 zaaide een Havik enorme paniek op de Vogelwei tegenover het Leeuwenterras onder zowel de Artisvogels als onder de kraaien en Eksters. Eerder, op 19 juni 1996, werd in deze buurt een Boomvalk gesignaleerd, een soort welke ook een enkele keer in de avondschemering bij de directeurswoning jagend werd waargenomen.

Zelfs broedde er in 1961 – al in januari – in de buurt van de Uilenruïne een paartje Bosuilen, dat medio maart met twee grote jongen werd gezien.

Nadat in een tuin van een huis aan de Herengracht in 1997 voor de eerste keer in de binnenstad een paartje Sperwers met succes een nest jongen grootbracht, broedde de soort in 1998 en 1999 in Artis in de bomen achter het chimpanseeverblijf. Een van de jonge Sperwers trof overigens een – voor Sperwers – unieke dood: hij werd na zijn landing op het buitenverblijf van de Chimpansees door het gaas getrokken en opgepeuzeld. Helaas is het stel vertrokken naar de tuin achter het Tropeninstituut. Artis blijft evenwel een interessant jachtterrein voor de soort gezien de regelmatig gevonden resten van opgepeuzelde mussen, Spreeuwen en andere kleine zangvogels.

Drijfseisies van Artis

In zijn publicatie 'De fauna van Amsterdam' in het gedenkboek, uitgegeven ter gelegenheid van het 40 jarig bestaan van de 'Afdeling Amsterdam der Nederlandsche Natuurhistorische Vereeniging' in 1941, beschrijft Prof. Dr. L.F. de Beaufort, hoogleraar zoölogie aan de Universiteit van Amsterdam, een verrassend nieuwtje over de gewone Wilde Eend, thans de meest algemene gevleugelde bewoner van de grachten en vijvers in de stad: "De Wilde eend is een vogel, die vroeger te Amsterdam onbekend was, maar nu in de vijvers der parken en zelfs in de grachten van de binnenstad een gewone verschijning is. Dit geval is echter wel enigszins anders, want op initiatief van de heer STEENHUIZEN werden indertijd in Artis uitgebroede eenden niet gekortwiek, maar vrij gelaten. Zij kregen de gelegenheid de wieden uit te slaan en andere vijvers te bezoeken. Een wenk aan de parkwachters, de dieren ongemoeid te laten, was voldoende om te maken dat deze jachtvogels een onbekommerd bestaan konden leiden. Allengs namen zij in aantal toe, zoodat het thans niets ongewoons is vluchten eenden boven de stad te zien vliegen en zelfs kan men het in het voorjaar treffen een moedereend met haar kroost de straat te zien oversteken."

Dat de Wilde Eend 100 jaar geleden nog een zeldzame verschijning was blijkt ook uit het feit, dat Jac. P. Thijssen er met geen woord over rept in zijn inventarisatie van het Vondelpark. Pas in 1906 wordt het eerste nest in de omgeving van Amsterdam (De Nieuwe Meer) gevonden en in 1921 wordt het eerste broedgeval in de binnenstad beschreven.

Door de bijzondere ligging van Amsterdam op de trekroute worden er in de winter vaak hoog overvliegende V-formaties ganzen gezien – vermoedelijk Grauwe Ganzen en Kolganzen – en werden in de eerste helft van de vorige eeuw nu en dan wouwen en Kraanvogels gesignaleerd.

De eigen collectie eenden en andere watervogels wordt soms aangevuld met wilde soortgenoten, zoals recentelijk een paartje Krakeenden, regelmatig Slobeenden en Zomertalingen, en nu en dan Tafeleenden, Kuifeenden en Casarca's; de laatste soort betreft vermoedelijk ontsnapte exemplaren.

De meest noordelijke van de drie vijvers heet al sinds jaar en dag 't Veentje en wordt vooral gekenmerkt

door de grote kolonie Blauwe Reigers. Al met al tellen we ruim 50 nesten in de bomen rond en in de naaste omgeving van de vijvers, hetgeen soms voor enige overlast zorgt. Anderzijds is de aanwezigheid van zo'n grote reigerkolonie in de binnenstad natuurlijk een unicum en beslist een rumoerig verstoord gesprek of een bevulde jas waard. Hun ingebouwde tijdsklok werkt feilloos, de bezoeker die het voeren van de visetende Artisbewoners wil meemaken hoeft slechts de vluchtbewegingen van de reigers in de gaten te houden.

Enmaals zag een stokoude vrouwelijke reiger niet alleen geen kans meer om een hooggelegen nest te bouwen, maar ook haar eiproductie staakte. Als surrogaat maakte zij een nestje op de grond en bebroedde vervolgens een viertal kastanjes. Na enkele weken verscheen op het dagelijkse rapport het volgende briefje: "als de kastanjes uitkomen, moeten die dan door de diervverzorgers worden behandeld of komen ze onder de hoede van de afdeling beplantingen".

Verder zijn er rond en in de vijvers Europese Kraanvogels, Kwakken, Aalscholvers en Ooievaars te zien. De Kraanvogels zijn geleewiekt zodat zij niet op de wieden kunnen, maar bij de andere drie soorten wordt ieder jaar een deel van de nakomelingen de kans geboden de tuin verlaten. In de praktijk blijken de dieren vrijwel altijd Artis te verkiezen boven een risicovol bestaan in het wild.

De laatste jaren worden de ooievaarvrouwen in Artis nu en dan bezocht door 'wilde mannen'. Van de nakomelingen wordt een deel weer losgelaten, zodat zij aansluiting kunnen vinden bij soortgenoten voor de risicovolle trek naar het zuiden. Eind mei 1997 vlogen er zelfs zes wilde Ooievaars over Artis. Half maart 1996 verschenen er twee Grutto's in het Veentje, die even plotseling weer verdwenen. Er broeden in de diverse waterpartijen in Artis – behalve natuurlijk in de scheidingsgracht voor de Leeuwen van het Kerberterras – ieder jaar weer Waterhoentjes en Meerkoeten. Nu en dan landt een onwetende reiger naast de waterpartij op het Leeuwenterras. Daar wordt dan veelal nog slechts een pootje van teruggevonden. Gelukkig liep het voor de IJsvogel beter af, die begin december 1995 aan het vissen werd gezien boven de Leeuwendijk.

Boven het water van de vijvers, en trouwens overal waar wat te eten valt, vliegen bijna altijd Kokmeeuwen en Zilvermeeuwen. En met een beetje geluk ziet u hier ook de Bonte Vliegenvanger en heel soms de Grauwe. In 1976 werd in Artis zelfs een Kleine Vliegenvanger gezien.

Openluchtconcerten in de Plantage

Naast het chimpanseeverblijf achter de oude Vleugelnootboom stond vroeger het preparateurshuisje, waar de preparateur en ornitholoog Paul L. Steenhuizen tal van bijzondere waarnemingen in Artis verrichtte en hiervan in 1938 een overzicht publiceerde in de Artisperiodiek 'Bijdragen tot de Dierkunde'. Tussen 1891 en 1939 observeerde hij in Artis in totaal 75 wilde vogelsoorten, waarvan 23 broedend. Zo constateerde hij in die periode broedgevallen van Zomertortel, Gekraagde Roodstaart, Matkop, Grote Lijster, Kerkuil en Zwartkop. De laatste broedde er mogelijk in 2000 weer voor het eerst sedert lange tijd. Verder signaleerde Steenhuizen in Artis begin 1900 Draaihals, Fluit, Bladkoning, Nachtzwaluw, Hop, Grauwe en Roodkopkluwier, Kleinst Waterhoen, Kwartel, Patrijs en Pestvogel. De laatste soort werd nog begin januari 2001 bij de Fazanterie gezien.

Zijn werkruimte in Artis was rond 1900 het kloppend hart binnen het wereldje van de Amsterdamse

ornithologen, en de museale uitstalling 'Fauna Neerlandica' in het Faunagebouw, dat ook de Artisbibliotheek herbergde, was een landelijk centrum van vogelstudie.

In mei 1901 broedde in een nestkast naast het preparateurshuisje een Kleine Bonte Specht.

Dr. Jac. P. Thijssen meldt in zijn 'Vogeljaar' uit 1903 dat de soort zelfs op twee achtereenvolgende jaren in Artis broedde. November 1995 werd een vliegende Houtsnip in deze hoek van de tuin gezien en in de winter van 1991, 1995 en 1996 werden in dezelfde buurt in totaal drie Houtsnippen dood gevonden, waarvan een reeds aangevreten door een Zuid-Amerikaanse Manenwolf.

Begin mei 1992 en 1997 werd een Braamsluiper waargenomen op respectievelijk de Plantage Muidergracht en aan de Plantage Middenlaan achter het Aquarium.

Het eerste broedgeval van de Turkse Tortel in de binnenstad vond plaats in Artis in 1966.

De Turkse Tortels, Houtduiven en Spreeuwen, die in de oude bomen, taxushagen en dichtbegroeide randen van de Japanse Stenentuin nestelen, en de vele zangvogels waaronder de Tjiftjaf, Heggenmus, Groenling, Tuinfluiter (begin mei 1992) en diverse mezensoorten worden dagelijks flink op de huid gezeten door tientallen Eksters en enkele Gaaien. Maar ook andere bedreigingen in de vorm van Kautjes en een enkele Zwarte Kraai liggen op de loer.

De druk van deze categorie Artisbewoners is zelfs zo groot, dat de meeste eendenkuikens het loodje leggen. Maar ook Blauwe Reigers, ratten en aan hun lot overgelaten zwerfkatten eisen natuurlijk hun tol onder de jonge vogels.

Ingeburgerde nieuwkomers

Voor de tuin van de directeurswoning en de dichtbegroeide naaste omgeving zijn bijzonder rijk aan zangvogels. Met zekerheid broeden er Merels, Zanglijsters, Roodborstjes, Winterkoninkjes, Boomkruipers en Boomklevers, Koolmezen, Pimpelmezen en Staartmezen, Groenlingen, Sijsjes en mogelijk Witte Kwikstaarten en Vinken. Of het Goudhaantje er broedt is niet bekend, maar regelmatig zijn zij in de dichte coniferen van de tuinen aan de zuidkant van Artis te zien. Vuurgoudhaantjes werden in ieder geval op 9 september 1998 geobserveerd. Vermoedelijk worden zij vaak gemist, de beide soorten komen met name in de winter veelal gemengd voor.

De vele oude gebouwen bieden aan tal van rumoerige mussenfamilies goede broedgelegenheid, waardoor Artis ook voor deze in Amsterdam steeds zeldzamer wordende broedvogel een oase wordt. 's Winters worden nu en dan Groene Spechten en Grote Bonte Spechten waargenomen. De laatste soort broedde overigens in de dertiger jaren enkele keren in Artis en in 1989 was er een broedpoging. Voorjaar 2001 werd nog een paartje met twee jongen gesignaleerd bij de Uilenruïne.

Dr. Jac. P. Thijssen maakte in zijn 'Vogeljaar' (1903) melding van de smidse van een Grote Bonte Specht, die blijkaar tussen Hortus en Artis heen en weer pendelde.

En dat ook enkele voorgangers schrijver dezes belangstelling hadden voor de inheemse vogels in hun tuin blijkt uit de waarnemingen van Dr. B.M. Lensink uit 1988 en 1989 (Braamsluiper, Grote Bonte Specht, Staartmees, Holenduif en Boomvalk) en uit de notities van de tweede Artisdirecteur Dr. C. Kerbert naar aanleiding van de observatie van een Roodkopkluwvier: "10 mei 1905 zag ik des avonds tusschen 6 en 8 uur van uit mijne woning in Artis een exemplaar in een nabijstaande esch rondvliegen".

Tot de nieuwkomers van de laatste jaren behoort de fraaie Halsbandparkiet, in 1999 werd het eerste broedgeval in Artis vastgesteld. Het is nog onduidelijk wat ons te wachten staat. De talloze voorbeelden van catastrofaal verlopen gevallen van faunavervalsing dringen zich echter op. De échte schade is nog niet duidelijk, maar sedert de vogels de appelboom achter de Artiskinderboerderij ontdekt hebben, wordt geen appel meer rijp.

Inmiddels horen de verwilderde Halsbandparkieten net zo bij Amsterdam als de Amsterdammers.

Misschien moeten we ze maar niet meer beschouwen als faunavervalsing en ze accepteren als een onderdeel van de nieuwe stadsnatuur, evenals de Chinese Wolhandkrab, de Vroedmeesterpad, de Stadsduif en de talloze uitheemse plantensoorten en boomsoorten, die onze parken sieren.

De bijzondere observaties uit het verleden hebben natuurlijk vooral te maken met het feit, dat Artis nog aan de rand van de stad lag en de vogelstand in ons land aanzienlijk rijker was.

Maar dat Artis nog steeds een echt vogelparadijs is, is vooral te danken aan de grote aandacht die de Artismedewerkers nog steeds hebben voor de gevederde Plantagebewoners en hun behoeftes.

In de winter wordt op tal van plaatsen deskundig bijgevoerd – vooral belangrijk om de vogels uit de door katten geterroriseerde stadstuinen weg te houden – en oude bomen en dichte bosschages met veel broedgelegenheid worden gekoesterd. Maar ook de vele insecten aantrekkende planten en het verbod op het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen dragen hun steentje bij.

Niet alleen de bomen, bosschages en plantsoenen in het oude park en de heerlijke 'stilteplekken' trekken veel zangvogels, ook de uitbreiding aan de Doklaan met haar waterpartijen en ruig begroeide heuvels begint zich te ontwikkelen tot een waar rustpunt voor allerlei vogelsoorten. In ieder geval werden er al zangvogels als kwikstaarten, mezen, lijsters, Merels, Roodborstjes, Winterkoninkjes en Vinken gesignaleerd. In september 2001 werd op de Afrikasavanne – en al eerder in maart 1995 op de Bokkenrots – een Grote Gele Kwikstaart gezien.

Ornithologisch gezien kunnen interessante ontwikkelingen worden verwacht als de auto's met hun parkeervoorziening ondergronds zijn gegaan. Grote delen van het huidige parkeerterrein zullen dan worden 'verbouwd' tot gevarieerd ingerichte dierenperken en weelderig begroeide mini-rustgebieden, uitsluitend toegankelijk voor Artisbewoners, exotisch én inheems. Een belangrijke stap bij de terugkeer van de natuur in de stad.

Met dank aan Gerrit Wiepjes, hoofd diervoorzorg van Artis, en Fred Nordheim, fotograaf van Artis, voor de bereidheid hun observaties ter beschikking te stellen.

Maarten Frankenhuis is oud-directeur van Artis

Relevante literatuur

R. Vlek. 2000. Amsterdamse vogelhistorie. Nieuwe vogelsoorten door de eeuwen heen 1285-1999. Eeuwnummer Vogelwerkgroep Amsterdam, De Gierzwaluw, jg. 38(1).

P.L. Steenhuizen 1938. In het wild levende vogelsoorten, welke gedurende de laatste halve eeuw in den tuin van het Koninklijk Zoologisch Genootschap 'Natura Artis Magistra' werden waargenomen. In: Bijdragen tot de Dierkunde, jg. 27, p. 364-368.